

VERSLO PLĖTROS GALIMYBĖS VYRIAUSYBĖS PROGRAMŲ KONTEKSTE

MARIJA KUČINSKIENĖ¹, ALBINAS MARČINSKAS²

Vilniaus universitetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Straipsnyje atskleidžiamas įvairiapusis požiūris į verslo aplinkos strateginės vadybos svarbą, rengiant verslo plėtros strategines kryptis politinių, ekonominių, socialinių ir kitų sprendimų kontekste. Autoriai akcentuoja šiuolaikinės aplinkos reikšmę naujiems rizikingiems sumanymams atsirasti ir pagrindžia politinių sprendimų, priimamų vyriausybės programų pagrindu, svarbą šalies ekonomikos plėtrai perspektyvos požiūriu. Pateiktos išvalgos apibūdinti verslo plėtros galimybes.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *verslo aplinka, integruota rinka, globali erdvė, vyriausybės programa.*

JEL KLASIFIKACIJA: M 38, M21.

Įvadas

Pastaraisiais metais įvairiapusio požiūrio į verslo aplinkos strateginę vadybą ekonomikos vystymosi ir jos plėtros procesuose reikšmė didėja. Valstybės, ekonominės veiklos, sektoriaus augimo ir verslo plėtros galimybių trajektorija priklauso nuo gebėjimo sutelkti dėmesį į verslo dalyvių ir Vyriausybės programoje priimamų politinių sprendimų tarpusavio sąveiką, kuri nukreipia ieškoti naujų verslo plėtros galimybių integruotoje ir atviroje investuotojams pasaulio ekonomikoje. Nors šiuolaikinis pasaulis sparčiai kinta, vis labiau pastebima, kaip svarbu sukurti tokias politines-teisines, ekonomines, socialines-kultūrinės, technologines prielaidas, kurios įgalintų ūkio subjektus tapti patrauklia vieta investuoti į verslo procesų modernizavimą, paslaugų ir gamybos sektoriaus plėtrą, tai sudarytų galimybę integruotis į tarptautines vertės kūrimo grandines ir tapti konkurencingomis globalioje erdvėje. Konkurencinio pranašumo siekimas ir verslo sėkmė gali būti užtikrinti esant gebėjimui priimti strateginius verslo plėtros sprendimus, kurie būtų adekvatūs sudėtingos ir dinamiškos išorinės aplinkos pokyčiams. Nors verslo sąlygos keičiasi labai sparčiai, tačiau išlikimo ir augimo galimybė gali būti pasiekama tik tiems verslams, kurie greičiau kuria ir įgyvendina naujas idėjas, išradimus bei technologijas, leidžiančias vyksti efektyviems ir tikslingai valdomiems sektoriaus ir įmonės struktūriniais pertvarkymams, kurie savo ruožtu toliau skatina vyriausybės politikos, verslo įmonės strategijos pasirinkimą, nukreiptą į sąnaudų mažinimą, standartizuotų produktų pritaikymą. Verslo aplinkoje spartėjantys pokyčiai lemia būtinybę kitaip suvokti ekonomikos vystymąsi ir verslo plėtrą ilgalaikėje pers-

¹ Marija Kučinskienė – Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Verslo katedros vedėja, prof. dr. Moksliniai interesai: verslo strategijos, strateginiai sprendimai, persiliejimo efektas
El. paštas: marija.kucinskiene@ef.vu.lt
Tel.: +370 5 236 61 37

² Albinas Marčinskas – Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Vadybos katedra, prof. habil. dr. Moksliniai interesai: įmonių vadybos orientacijos; tyrimo metodai; strateginė plėtra; lyderystė
El. paštas: albinas.marcinskas@ef.vu.lt
Tel.: +370 5 236 62 91

pektyvoje ir įvertinti verslo plėtros strategines kryptis. Todėl svarbus tampa verslo plėtros strategijos politinių sprendimų kontekstas, kurį naudinga atskleisti per Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų analizę.

Straipsnio tikslas: atskleisti teorinius verslo strateginių sprendimų aspektus globalios konkurencijos sąlygomis, atliekant mokslinės literatūros studiją ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų / dokumentų analizę, taip pat koordinuoto ir visa apimančio požiūrio naudą formuojant verslo plėtros strateginių kryptių išvalgas.

Straipsnyje taikomi metodai: mokslinės literatūros analizė, duomenų lyginamoji analizė, sintezė ir apibendrinimas.

1. Strateginės verslo plėtros galimybės dinamiškoje ir konkurencingoje aplinkoje

Šiuolaikinės aplinkos dinamiškumas ir intensyvėjanti integracija vis labiau išryškina verslo aplinkos strateginės vadybos svarbą. Globalioje erdvėje, kurioje nuolatos keičiasi aplinkos sąlygos, vadovams prasminga turėti ne tik formalų, bet ir efektyvų požiūrį į aplinkos vertinimą: sėkmingai numatyti verslo plėtros strategijas, kurios verslo veiklas priderina prie svarbių aplinkos sąlygų, strateginių sprendimų formavimo ir įgyvendinimo. Siekiant adekvačiai reaguoti į integracijos procesų iššūkius, nukreipiančius ieškoti naujovių, skatinančių ekonomikos plėtrą, vadovams būtina suprasti, kad mes taip radikaliai pakeitėme savo aplinką, jog turime keisti – modifikuoti patys save. Siekis išsivirti sudėtingoje ir įvairialypėje aplinkoje lemia naują požiūrį į aplinkos vertinimą, būtent susijusį su teoriniu konceptualių ir sisteminių požiūriu į aplinkos strateginę vadybą. Pažymėtina, kad remiantis mokslo darbuose nagrinėjama teoriniais ir taikomaisiais aplinkos vertinimo metodais, išryškėjo būtinumas išskirti reaktyvios organizacijos, kuri nukreipta ir reaguoja į jau įvykusius pokyčius, ir proaktyvios organizacijos, kuri numato bei lemia aplinkos pokyčius ir naujų rizikingų sumanymų įgyvendinimą versle artimos ir tolimos perspektyvos požiūriu.

Gebėjimas strategiškai prisitaikyti prie pokyčių, kurie įvyks ateityje, ir adaptuotis politinių, ekonominių, socialinių-psichologinių, kultūrinių, ekologinių, technologinių pokyčių terpėje leidžia aplinkos vertinimą atlikti pagal aplinkos analizės proceso lygius: skanavimo – tai galimybė pastebėti ankstyvus potencialių aplinkos pokyčių ir vystymosi tendencijų signalus; monitoringo – pastebėtų pokyčių ir tendencijų, kurie jau vystosi, nuolatinio stebėjimo ir priežiūros taikymo galimybės; prognozavimo – stebimų aplinkos pokyčių ir tendencijų padarinių verslui numatymo galimybės ir įvertinimo, kaip pokyčių ir tendencijų vystymosi laiko bei jų reikšmingumo organizacijai, matavimo būtinybės. Aplinkos vertinimas pasaulyje vykstančių permainingų ir ryškėjančių tendencijų požiūriu turėtų padėti surasti atsakymus į klausimus: Kas vyksta? Kodėl tai vyksta? Kokios pasekmės? Kam jos reikšmingos?

Pasaulyje vykstantys sudėtingi ir intensyvūs pokyčiai dėl išryškėjusių globalių rinkų skatinamųjų jėgų poveikio tarptautinę ekonomiką transformuoja į globalią ekonomiką. Ypač pastebima tampa tendencija – naujo globalaus vartotojo poreikio, peržengusio tradicines politines ir kultūrines sienas, išskyrimas (Zedillo, 2008). Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad integruotoje rinkoje valstybių ekonominių veiklų ir jų sektorių konkurencijos pozicijos tampa vis labiau priklausomos nuo jų pozicijos kitose šalyse. Ekonominiu požiūriu globalizacijos procesai lemia naują fenomeną – nacionalinių ekonomikų integraciją į vieną pridedamosios vertės kūrimo grandinę globalios erdvės kontekste. Valstybių ekonomikų globalizacija taip pat sudaro sąlygas kurti naują vertę ir jos valdymo sistemas, ir taip panaudoti unikalius konkrečių valstybių pranašumus globaliu mastu kuriamiems standartizuoto ar homogeniško tipo produktams (Kučinskienė, Jatuliavičienė, 2006; 2010).

Reikėtų pažymėti, kad ne pavienės jėgos, nors ir svarbios, o jų derinys skatina verslą ieškoti augimo galimybių už vietinės rinkos ribų ir tapti globalizacijos procesų dalyviais. Kartu akivaizdžiai matyti, kad bet kuris verslas dabartinėmis sąlygomis vis labiau tampa integruotu prekių ir paslaugų verslu globalioje erdvėje. Todėl galima įžvelgti, kad Lietuvos įmonėms integruojantis į globalią erdvę, pirmenybę reikėtų teikti galimybėms atskleisti (naujiems gaminiams ir paslaugoms, naujiems [neišbandytiems] gaminiams ir paslaugoms naujose, nežinomose rinkose atrasti) ir toms galimybėms išnaudoti kuriant naujus perspektyvius rizikingus verslus, ypatingą dėmesį skiriant paieškų ir organizavimo procesui, mąstymui ir veikimui, trokšta-

miems rezultatams ir padariniams. Nuolatinė būdų, kaip išlikti konkurencingais, paieška ir gebėjimas priimti sprendimus, kurie būtų adekvatūs sudėtingos ir dinamiškos išorinės aplinkos pokyčiams, galėtų užtikrinti stabilias ir ilgalaikes pajamas bei konkurencinio pranašumo didinimą globalioje rinkoje. Nedidelėje šalyje, kurios išteklių (ypač inovaciniai) yra riboti, verslo ateities ekonominė aplinka turi būti nuolat gerinama, skatinant išteklių naudojimo efektyvumą ir produktyvumo didinimą, ilgalaikio konkurencingumo požiūriu, šiuolaikinėje aplinkoje ypatingą dėmesį reikėtų skirti inovacijų vadybai ir inovatyvumo skatinimo programų rengimui bei įgyvendinimui. Pelningumo didinimo modelis, kur konkurencingumas neatsiejamas nuo produktyvumo (augimą lemia žmonių išteklių, infrastruktūra, vieneto sąnaudų ekonomija, technologijos, inovacijos ir pan.), yra glaudžiai susijęs su ekonominės veiklos, sektoriaus, regiono bei makroekonominė ir netgi, atskirai vertinant, su valstybės institucine aplinka bei jos pokyčių valdymu.

Integracijos procesai kuria verslo aplinką, kuri radikaliai skiriasi nuo ankstesnės: suteikia naujų iššūkių ir lemia abipusius kompromisus. Valstybės ir jos verslo subjektų strateginiai sprendimai, nulemti globalios aplinkos iššūkių, turi būti priimami atsižvelgiant į tai, kaip geriausia pasinaudoti globalizacijos procesų teikiama verslui palankiomis galimybėmis konkurencinių iššūkių ir globalizacijos subjektų išteklių bei kompetencijų sąlygomis. Šiandieniniame pasaulyje, kai vyriausybės, institucijos ir organizacijos, rinkos, verslai bendrauja naudodamiesi naujausiomis informacijos technologijomis, svarbia problema siekiantiesiems plėtoti verslą tampa informacijos apimtis ir informacijos šaltų valdymas, pažangių informacijos technologijų diegimas. Tokiai sudėtingai ir reikšmingai verslo bei aplinkos ir pačios aplinkos veiksmų tarpusavyje sąveikai pastebėti, kai pasikeitimai vyksta labai greitai ir dažnai būna labai nepalankūs, naudinga, siekiant įgyvendinti numatomus strateginius pokyčius, taikyti analitines technikas.

Kiekvienas verslas veikia tam tikrame kontekste, kuris konkrečiu momentu yra unikalus. Norint parengti verslo veiklos ir jo plėtros strategines kryptis, ieškoma atsakymo besikeičiančiame verslo ir jo aplinkos konteksto lygmenyje. Aplinkos veiksmų poveikio bendro efekto naudingumas dažniausiai nustatomas taikant analitines priemones. *PEST* o analitinės priemonės taikymas leidžia nustatyti svarbias politines, ekonomines, socialines-kultūrinės ir technologines tendencijas, o verslo plėtros strateginius sprendimus formuoti, atsižvelgiant į būsimus įvykius. Aplinkos poveikio verslui analizė, atliekama taikant holistinį požiūrį į aplinkos vadybą, padeda nustatyti pokyčius ir tendencijas jų vystymosi laiko ir reikšmingumo verslui požiūriu.

Politiniai veiksniai, tokie kaip valstybės vykdoma ekonominė politika ir jos priemonės, nubrėžia verslo įmonių veiklos reguliavimo ribas ir pagrindžia teisinius pamatus. Pokyčiai vyriausybės politikoje (arba filosofijoje), vidaus ir užsienio prekybos politikoje, įstatymų raida ir reguliavimo normos bendrų sąlygų verslo plėtrai sudarymo požiūriu gali turėti įtakos įmonės strateginiams sprendimams. Todėl įmonei, kuri siekia ilgalaikių tikslų, būtina kruopščiai visa tai įvertinti ir mėginti prognozuoti politinę padėtį bei tarpvalstybinių santykių stabilumą – bent jau tam tikram laikotarpiui.

Ekonominiai veiksniai susiję su šalies, kurioje įmonė veikia, raida ir kryptimis. Tokių veiksmų kaip bendro nacionalinio produkto dinamika, gyventojų pajamų, bedarbių, infliacijos lygis ir dinamika, kitų ekonominių veiksmų analizė, jų įvertinimas padeda įmonei apsisaugoti nuo galimo neigiamo poveikio arba bent jau jį sumažinti, taip pat apsispręsti, kokių veiksmų naudinga imtis, siekiant šį poveikį stabilizuoti, prognozuoti galimus variantus artimos ir tolimes įmonės veiklos laikotarpiui.

Socialiniai veiksniai yra dinamiški, tai, kas vyksta šiandien, rytoj jau gali būti pakitę. Todėl tokie veiksniai kaip migracija, demografiniai pokyčiai, gyventojų požiūriai, įpročiai, nuostatos, politinės pažiūros, kiti socialiniai-kultūriniai veiksniai daro poveikį verslo įmonės veiklai ir jos ilgalaikiams sprendimams. Pabrėžtina ir tai, kad socialinė aplinka nebūna stabili, ji nuolat kinta. Įmonės veiklai turi įtakos besikeičiantis darbo ir laisvalaikio modelis, moterų lygybės ir lygių galimybių problemos, urbanizacijos poveikis individui, šeimai, nusikaltimų skaičiaus augimas, besikeičianti pasaulio populiacijos sudėtis. Todėl norint efektyviai reaguoti į socialinius veiksmus, ypač į jų pasikeitimą, būtina juos nuolat stebėti, vertinti ir nukreipti sėkminga verslo plėtros kryptimi.

Technologijos yra ne tik sparčiausiai besivystanti sritis, bet ir jėga, galinti suteikti daugiausiai galimybių siekiantiesiems plėtoti verslą. Todėl tokie veiksniai kaip technologinis lygis, informacinių technologijų plėtra, inovacijų taikymas ir jų rėmimas, vyriausybės mokslo ir technologijų atnaujinimo politika lemia

technologines inovacijas ir skatina naujų gamybos paslaugų teikimo metodų, naujų prekių, naujų rinkodaros priemonių atsiradimą, kas gali turėti įtakos produkto (prekės ar paslaugos) plėtotei, darbo organizavimo ir veiklos pobūdžiui ir t. t. Technologiniai pokyčiai vyksta labai sparčiai ir nuolat, nors jie sunkiai prognozuojami, tačiau yra labai svarbūs. Įvertinusi technologinius veiksniai įmonė gali pasirengti ir atitinkamai reaguoti į šiuos pokyčius, ieškoti galimybių, kaip reaguoti į šiuos technologinėje aplinkoje vykstančius ar vykstančius pokyčius. Technologinės globalizacijos iššūkius ignoruojančios šalys susiduria su jų pramonės deindustrializacijos problemomis (Krajewski, Ritzman, 2005).

Pagrindinių makroaplinkos veiksnių vertinimas pagal *PEST* analitinės technikos struktūrą analitikus ir strategus kreipia link platesnio ir į perspektyvą nukreipto jų verslo aplinkos supratimo, kas padeda surasti atsakymus į klausimus, kas svarbaus vyksta ar gali įvykti politikoje, ekonomikoje, socialinėje-kultūrinėje ir technologinėje srityse. Svarbu, kad atsirastų bendras konkrečių aplinkos veiksnių supratimas, kodėl šie veiksniai – jų pokyčiai ir galimos tendencijos – strategiškai svarbūs. Galimi pavojai ar grėsmės verslui galėtų būti panaikinti pasitelkus išteklius ir kompetencijas, kas sudarytų reikiamas sąlygas formuoti ir įgyvendinti strateginį pasirinkimą dėl verslo plėtros. Kitais žodžiais tariant, šios analizės rezultatai parodo vadovams, kur reikia žiūrėti, bet nepasako, ką mes ten galime atrasti.

Skirtingi aplinkos veiksniai laikui bėgant verslui daugiau ar mažiau gali būti reikšmingi, tačiau pagrindinės aplinkos problemos dažniausiai vieniems verslams gali būti labai aktualios, tuo tarpu kitiems gali neturėti jokio poveikio arba gali siųsti labai silpnus signalus. Integruotoje erdvėje veikiantys verslai pirmiausia kreips dėmesį į vyriausybės vykdomą politiką ir galimus pasikeitimus dėl naujų (ir ne tik) politinių jėgų atsiradimo, nes tai paveiks formuojamos vyriausybės programos projekto nuostatas, siekiant sutvirtinti šalies ekonomikos konkurencingumo ir jos augimo pamatus.

Suprantama, kad nuolat ieškoma aiškaus ir unikalaus metodo, kuris leistų pasinaudoti palankiomis teisinėmis-ekonominėmis, gamtinėmis-ekologinėmis, socialinėmis ir kitomis palankiomis sąlygomis ne tik kuriant ekonominę vienetą, su juo elgiantis kūrybingai ir novatoriškai, bet ir kad verslas turėtų galimybę gauti pelno ir plėstis, klestėti. Tokį metodą galima atrasti per verslo įmonės aplinkos sąlygų analizę ir per tai, kaip verslo įmonės ištekliai ar jos galimybės suderintos ar pritaikytos aplinkos sąlygoms, ar atvirkščiai.

Aplinkos, kurioje veikiama ar ketinama išvystinti, pažinimas ir jos įvertinimas prisideda prie nuolatinio konkurencinio pranašumo rinkoje didinimo. Todėl svarbu gebėti pasirinkti galimą veikimo kryptį, t. y. „stambų žaidimą“ pagrindinėse rinkose; svarbiausio produkto standartizavimą; pridėtinę vertę kuriančių veiklų sutelkimą keliose šalyse; vienodą rinkos pozicionavimą ir mišrią rinkodarą; konkuravimo strategijos įvairiose šalyse integravimą į verslą ir jo plėtros galimybes.

Makroaplinkos veiksniai ir jų vertinimas gali būti atliekamas ne vien tik kaip *PEST*, bet ir kaip *PESTEL* analizė. *PESTEL* analitinės technikos struktūra aplinkos veiksniai suskirsto į šešis pagrindinius tipus: politiniai, ekonominiai, socialiniai, technologiniai, ekologiniai aplinkos ir teisiniai veiksniai. Šios analitinės technikos taikymas sietinas su nuolat didėjančia ekologinių veiksnių svarba. Tenka pastebėti, nors ekologinių veiksnių reikšmė nuolat didėja, tačiau ekologija susirūpinta visai neseniai. Prastėjant ekologinėms sąlygoms, būtina siekti suderinamumo su aplinka, t. y. darnos – su oru, dirvožemiu ir vandeniu. Tiems, kurie siekia plėtoti verslą (ir ne tik), svarbu žinoti ekologinius reikalavimus ir normas, kurias gali įgyvendinti, plėtodami savo veiklą ir negriaudami ekosistemų. Aukščiausių vadovų dėmesys šiai sričiai ir atitinkami strateginiai sprendimai gali padėti sukurti daug didesnę pridėtinę vertę ir duoti naudos verslui, valstybei.

Taip pat svarbu, kad intensyviai plėtojant verslą svarbūs tampa strateginiai verslo plėtros sprendimai, priimami įvertinant aplinką, kurioje jie rengiami ir įgyvendinami perspektyvos požiūriu. Galima teigti, kad struktūriškai ir logiškai strateginių sprendimų visuma sudaro verslo strategiją. Kiekvienos strategijos tikslas – pritaikyti ekonominės veiklos, sektoriaus ir galiausiai įmonės, kuriai kuriami strateginiai, ypatybės dinamiškai ir sudėtingai aplinkai bei nustatyti strateginę verslo plėtros kryptį. Nuolat kintančioje aplinkoje formuojasi holistinis požiūris į verslo plėtrą, siejamą su strategijos kūrimo procesais integruotoje globalioje erdvėje, taip pat nurodo, kad verslo plėtros strategija yra glaudžiai susijusi su esminiais dalykais, kurie aptarti šalies *vyriausybių programose* ir jose įtvirtinamais siekais, atsižvelgiant į būsimus įvykius. Tai reiškia, kad verslo plėtros strateginiai sprendimai susiję su ekonominės veiklos, sektoriaus, kur veikia įmonė, integravimosi

globalioje erdvėje laipsniu. Pagaliau privalu įvertinti, kad pasaulyje vykstančios permainos ir dėl tų permainų išryškėjusios tendencijos verčia kiekvieną plėtros siekiantį verslą išnaudoti situacijos palankumą, kad gautų didžiausią naudą. Kad verslas sėkmingai gyvuotų, svarbiausia – išvelgti verslo plėtros galimybes, pasirinkti tinkamą strateginę kryptį ir kurti atitinkamą strategiją.

Strateginių verslo plėtros galimybių paieška lemia integruoto verslo procesų teorinį ir empirinį nagrinėjimą, įvertinant specifines valstybių ekonomikos augimo ir jos skatinimo trajektorijas, ypač pagrindžiant ir įvertinant komercinius sandorius už savo valstybės ribų per augančius prekių ir paslaugų, kapitalo ir žinių tarp šalių srautus, padedančius tenkinti ne tik individų, ūkio subjektų, bet, kas ypač svarbu, – valstybių tikslus (Gylis, 2008).

Mokslinėje literatūroje pateiktos teorinės nuostatos verslo plėtros išvalgų ir strateginių krypčių klausimais yra įvairialypės ir daugiaplanės, tačiau jas vienija tai, kad būtina įvertinti procesus, kurie susiję su pasaulio institucijų, rinkų ir verslų tarpusavio priklausomybe bei skirtumų tarp nacionalinių ekonomikų nykimu, lemiančiu didėjančią politinę, ekonominę, technologinę ir kultūrinę integraciją. Intensyvejojantys globalizacijos procesai skatina judėjimą link „globalaus pasaulio“, link globalizacijos lygio pasikeitimų pasaulio valstybių pjūvyje (Johnson, Scholes, Whittington, 2008). Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad mąstant apie verslo ateitį, išryškėja aplinkos sąlygų analizės ir gebėjimo išitraukti iš mainų su aplinka svarba, prisidedanti prie inovatyvių ir rizikingų sumanymų įgyvendinimo. Todėl įgyvendinant rizikingus sumanymus nuolat kintančioje ir sudėtingoje aplinkoje vyriausybėms, vykdant verslo aplinkos gerinimo programas, būtina siekti panaikinti ekonominės sistemos neefektyvumo elementus ir veiksnius, biurokratinės kliūtis verslo plėtrai, nuolat ieškoti naujų veiklos sričių, veiksmingai išnaudoti globalizacijos proceso teikiamas ekonomines bei kitas naudas ir taip suvaldyti riziką. Rinkos ekonomikos išplitimas pasaulyje sudarė sąlygas politinių santykių plėtrai, nuolatiniams tarpusavio ryšiams, kurie išreiškiami ne tik dvišaliais, daugiašaliais, bet ir regioniniais susitarimais tarp pasaulio valstybių, puoselėti, kas lėmė politinį ir ekonominį stabilumą, rinkų prieinamumą ir patrauklumą (Šliburytė, Masteikienė, 2012).

2. Politinių sprendimų įtakos verslo plėtrai tyrimas

Šio tyrimo metodologijos pagrindu pasirinkome dokumentų, t. y. vyriausybių programų, analizę. Orientavomės į klasikinę dokumentų analizę, siekdami išvengti jai būdingo subjektyvumo. Analizuojami dokumentai yra ypač svarbūs ir gali padėti apibūdinti politinių sprendimų reikšmę verslo plėtrai. Juolab kad tokios rūšies dokumentų patikimumas neabejotinas, jis turi stiprų socialinį rezonansą.

Manome, kad prasminga apžvelgti ne tiek ir ne tik vyriausybių programų transformacijos tendencijas, kiek įvardyti jų gebėjimą reaguoti į iššūkius kritinėse situacijose. Tai yra ne apžvelgti, kaip kito, tarkim, vyriausybių programų turinys nuo pirmosios iki šešioliktosios, o įvertinti konkrečios vyriausybės dėmesį verslui ekonomikos nuosmukio akistatoje.

Tyrimė pateiksime reikšmingus verslo aplinkos elementus: a) vyriausybių požiūrį į *mokesčius*, kaip darančius tiesioginę įtaką verslo plėtrai; b) vyriausybių požiūrį į *energetiką*, kaip svarbią verslo plėtrai infrastruktūros dalį; c) vyriausybių požiūrį į *darbo jėgos vystymą*. Kitų verslo aplinkos elementų, kaip, tarkim, profsąjungos, žiniasklaida ir pan., dėl jų epizodiškumo vyriausybių programose nenagrinėjome.

3. Verslo plėtros dedamoji vyriausybių programose

Ypač svarbu aptarti išorines ir vidines sąlygas, kurios susidarė Lietuvoje paskelbus Kovo 11-osios deklaraciją. Vis dėlto būtina paminėti, bent jau esminiais štrichais, iki tol žengtus žingsnius, formuojant nepriklausomos valstybės ekonominę mentalitetą. Pirmas – tai Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija (Lietuvos ekonominio savarankiškumo (...), 1988), kurią parengė Lietuvos persitvarkymo sąjūdis. Ši koncepcija numatė, kad Respublika savarankiškai nustato mokesčius, galiojant visiškos ūkiskaitos principui, numatant ekonomiškai savarankiškos įmonės veiklą, kuri gali būti reguliuojama tik ekonominiais normatyvais, eliminuojant rinkos ir gamybos monopoliją.

Nereikėtų stebėtis šios koncepcijos bendromis deklaracijomis, nes ekonominio savarankiškumo subjektu vis dar, deja, buvo LTSR, ką rodo ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio steigiamajame suvažiavime patvirtinti Sąjūdžio įstatai (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (...), 1988). Aštuntasis įstatų skyrius skirtas ūkiui, pabrėžiant ir šiandien vis dar aktualų akcentą, kad „ūkio struktūra turi būti humanizuojama, atsižvelgiant į tautos istorines, socialines demografines, gamtines klimatinės, ekologines ir politines sąlygas bei plėtojama nepažeidžiant ekologinių, kultūrinių ir nacionalinių interesų“ (Ten pat, p. 214).

Kaip galima vertinti pirmosios mūsų šalies Vyriausybės programą, kuri buvo rengiama didelių įtampų ir įtakų režimu? Atkreiptinas dėmesys, kad pirmosios Vyriausybės programa, prisaikdinus Vyriausybę 1990 m. balandžio 11 d., patvirtinta tik tų metų spalio 11 dieną. Valstybės valdymo struktūros formavimą labai ap sunkino vykdoma Rusijos blokada: tik tų metų birželio 1 dieną nustatyta aštuoniolikos ministerijų struktūra. Suprantama, kad ilgametė sovietinio valdymo aparato „patirtis“, nesiorientuojant į laisvą iniciatyvą, paliko pėdsaką valstybės valdymo koncepcijoje. Tik 1994 m. ministerijų skaičius sumažintas iki šešiolikos, kartu apibrėžus nuostatą dėl tikslingo valstybės valdymo modernizavimo.

Pirmosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa yra nemažos apimties, ją sudaro septyni skyriai ir du mūsų nagrinėjamu klausimu svarbūs priedai. Ar užteko ir ar galėjo užtekti programos rengėjams išvalgos įvertinti Lietuvos ekonomikos būklę ir numatyti būtinas jos stabilizavimo priemones, kuriant ekonomikos reformos koncepciją bei Lietuvos ūkio rekonstravimo programą? Be abejonės, esamo politinio ir ekonominio neapibrėžtumo sąlygomis nebuvo galimybės mokytis net ir iš kitų padarytų klaidų. Tačiau sovietmečio ekonomikos ydos, jų ilgalaikės pasekmės įvertintos gana kritiškai, kartu ir gana objektyviai.

Kaip viena iš gamybos stabilizavimo prielaidų buvo ekonominių ir prekybos sutarčių bei susitarimų rengimas ne tik su SSRS respublikomis, bet ir su kitomis valstybėmis.

Suprantama, kad svarbi naujos savarankiškos valstybės strateginė pozicija buvo ekonomikos reforma, siekiant įtvirtinti nuosavybės formų įvairovę ir nuosavybės santykius, visų rūšių rinkas, tvirtą valiutą, demokratinę politinę sistemą. Kartu apibūdinamas ir ūkio privatizavimo modelis, kada panaudojami investiciniai čekiai, pradedant nuo smulkių ir vidutinių prekybos, paslaugų įmonių. Numatomi viešų ir uždarytų aukcionų organizavimo principai, kartu įtvirtinant valstybinės nuosavybės dominavimą tam tikrose šakose. Apibrėžiami objektyviai būtini ekonominės reformos etapai. Vadinamasis poreforminis laikotarpis turėjo prasidėti, kaip planuota, po 1997 metų (rinkos ekonomikos įsigaliojimas), numatant priartėjimą prie išsivysčiusių šalių.

Užtikrinant verslo plėtrą, ypač akcentuota kainų ir antimonopolinė politika. Vyriausybė deklaravo atsakymą dotuoti kainas, kainas nustatyti orientuojantis į pasaulines kainas laisvos konkurencijos pagrindu. Kartu numatė kainų reguliavimą tik labai ribotam prekių ir paslaugų skaičiui, sukuriant ir įdiegiant jų kilimo kompensacinį mechanizmą. Numatytos laipsniško kainų liberalizavimo sritys 1991 metų pradžiai, dar vis išlaikant valstybinį kainų reguliavimą.

Pagrindiniais Lietuvos valstybės biudžeto ir vietos savivaldybių biudžetų formavimo šaltiniais turėjo tapti juridinių asmenų pelno mokestis, akcizai (apyvartos mokestis), fizinių asmenų pajamų ir žemės mokesčiai, pamažu nutraukiant įmonių ir ūkinių organizacijų subsidijavimą (dotavimą), atsisakant kainų skirtumo kompensavimo praktikos. Deklaruojama, kad siekiama palaikyti tokį juridinių asmenų pelno ir fizinių asmenų pajamų mokesčių lygį, kuris skatintų verslininkystę, kitų šalių kapitalo investicijas į Lietuvą. Tai numatyta įgyvendinti tam tikram laikui atleidžiant užsienio kapitalo įmones ir bendras įmones nuo pelno mokesčių, taikant mokesčių lengvatas naudingoms Lietuvos ūkio investicijoms, atleidžiant nuo mokesčių reinvestuotą Lietuvos Respublikos teritorijoje pelno dalį, neribojant ir neapmokestinant išvežamo pelno.

Reikšminga pirmosios Vyriausybės programos dalimi laikytina ir Lietuvos ūkio rekonstravimo programa. Pripažįstamas menkas, lyginant su išsivysčiusiomis pasaulio valstybėmis, gamybos ir darbo efektyvumas, priklausymas nuo SSRS žaliavų, vienpusiškas nemažos dalies pramonės orientavimas į SSRS rinką. Iš to išplaukiantys prioritetai: ūkio orientavimas į tarptautinę rinką, alternatyvų paieška, išsilaisvinant nuo SSRS žaliavų bazės ir rinkos priklausomumo; kuro ir energetikos išteklių minimizavimas bei racionalizavimas visose ūkinės veiklos srityse, ūkio ekologizavimas, inovacinių procesų skatinimas. Savo ruožtu numatant Vyriausybės paramą intelektui ir mokslui imliai produkcijai.

Strategiškai svarbi vieta programoje skirta kurui ir energetikai, numatyta: Klaipėdos naftos bazę pritaikyti naftai bei jos produktams priimti ir eksportuoti; aptarti naftotiekio iš uostamiesčio į Mažeikius projekto galimybes, galimybes prisijungti prie Vakarų Europos dujų tiekimo sistemos; aptarti gamtinių dujų saugyklų tikslingumą. Elektros energetikos stabilumas buvo matomas iki 2005 metų, vėliau orientuojantis į atominę energetiką (beje, pradėta rengtis naujos atominės elektrinės statybai kartu su Latvija, Estija, Vakarų Europos valstybėmis bei TSRS). Numatyta parengti valstybinę alternatyvių, atsinaujinančių ir netradicinių energijos šaltinių panaudojimo programą. Šios išvalgos atrodė strategiškai prasmingos keliolikai metų į priekį.

Pirmosios Vyriausybės programoje išskirtas skirsnis „Ūkio aprūpinimas specialistais“, kur konstatuojamas žemas darbuotojų kvalifikacijos lygis, siauro profilio specialistų rengimo ydingumas, perkvalifikavimo sistemos nebuvimas. Todėl programa numatė prielaidų nepertraukiamo kadru rengimo ir kvalifikacinio ugdymo sistemai funkcionuoti sudarymą bei profesionalių vadovų rengimo sistemos sukūrimą. Numatyta rengti kompleksinę žmogiškųjų išteklių ugdymo programą. Šios programos prieduose pateikti įstatymai, būtini siekiant įgyvendinti ekonomikos reformą. Ir jau 1990 m. spalio 8 d. priimti Įmonių, Valstybinių įmonių, Akcinių bendrovių, Kainų, Juridinių asmenų ir kiti įstatymai bei surikiuoti privatizavimo etapai ir darbai 1990 m. spalio – 1995 m. gruodžiui.

Vertinant pirmosios Vyriausybės programą kaip politinį sprendimą, orientuotą į kardinalią ekonominę reformą, derėtų išvelgti patriotinį optimizmą, siekiant išlaikyti tai, kas Lietuvoje buvo sukurta, transformuojant visa tai į naują kokybę. Kita vertus, pernelyg optimistiškai įvertintas tiek turimas Lietuvos potencialas įgyvendinant būsimą reformą, tiek objektyviai besireiškiančios išorinės aplinkos jėgos. Situacijai šalyje susikomplicavus, kaip žinia, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. birželio 13 d. savo nutarimu Nr. I-1451 aprobavo jau trečiosios Vyriausybės programą (Vyriausybės programa. Rinka (...), 1991), kurioje, be viso kito, konstatuojama, kad „Lietuvos žmonių ryžtas ir pasiaukojimas padėjo krizę įveikti. Deja, normaliai dirbti ir tvarkyti savo ūkio negalime“ (Ten pat, p. 5). Tuo tarpu pateikiama Vyriausybės programa iš esmės traktuojama kaip reformų programa, siekiant „išlaisvinti daug metų gniuždytą žmonių veiklumą ir iniciatyvą“ (Ten pat). Kartu konstatuojamas didelis pagrindinių gamybinių pramonės fondų susidėvėjimas, prasta tradicinių pramonės šakų būklė. Atkreiptas dėmesys į naivius bandymus reformuoti ūkį, susilpninant administracinį valdymą, iš esmės nekeičiant nuosavybės ir ekonominių santykių, kas lėmė ekonominę chaosą. Įvertinti užslėptos ekonominės blokados padariniai Lietuvos verslui. Ir kalbama jau apie pereinamąjį laikotarpį (kol bus baigta rengti ūkio reforma), kurio metu „Vyriausybė yra priversta imtis administracinių priemonių bent minimaliai tvarkai ekonomikoje užtikrinti“ (Ten pat, p. 13). Kaip žinia, Vyriausybė priėmė nutarimą, 1991 m. pusmečiui nustatantį valstybinę užduotį prekių ir paslaugų gamybai, numačius už jų nevykdymą tam tikras sankcijas. Pabrėžtas visokeriopas verslininkystės ir tarpininkavimo veiklos skatinimas, ypač vežant į Lietuvą žaliavas, medžiagas, prekes (Ten pat, p. 13). Siekdama sumažinti valstybės biudžeto deficitą ir išsiskolinimus bankui, Vyriausybė priėmė nutarimus, reglamentuojančius kainų ir tarifų reguliavimą ne maisto prekėms, valstybiniais viešbučiams ir buitinio aptarnavimo įmonėms. Tuo tarpu vartojimo reikmenų ir paslaugų kainas numatyta pertvarkyti laipsniškai dviem etapais, pamažu atsisakant dotacijų gamintojams ir pereinant prie kompensacijų vartotojams dėl kainų padidėjimo (Ten pat, p. 14).

Iš pagrindų numatyta keisti investicijų politiką, Vyriausybei reguliuojant tik Lietuvos valstybės biudžeto finansuojamas statybas, kartu siekiant laipsniškai šias investicijas mažinti. Taip pat konstatuota, įvertinus visas nepalankias sąlygas ūkio plėtrai, kad ekonomikos reformai iš esmės jau pasirengta. Prasideda antras ekonomikos reformos etapas – „žengimas į rinkos santykiais reglamentuojamą ekonomiką“ (Ten pat, p. 17).

Deklaruojant neteisėtai nusavinto turto (taip pat žemės ir įmonių) gražinimą buvusiems savininkams, nustatytos neprivatizuotinos sritys, būtent gamybinės ir socialinės infrastruktūros objektuose, kur nepakankama konkurencija ir ribotos perspektyvos plėtoti rinkos santykius. Kartu nustatyti pagrindiniai valstybinio turto privatizavimo principai, tai, kad privatizuojant didesnes įmones be Vyriausybės sutikimo 1–2 metus po privatizavimo negalima keisti gamybos profilio. Suteikta aiškumo dėl valstybės vykdomos demonopolizacijos ir antimonopolinės politikos.

Nustatyta, kad pagrindinius Lietuvos valstybės biudžeto formavimo šaltinius sudarys: juridinių asmenų pelno mokestis, akcizai (apyvartos mokestis ir vėliau jį pakeitęs pridėtinės vertės mokestis), fizinių asmenų

pajamų ir žemės mokesčiai. Deklaruota, kad nuo 1991 metų pamažu bus nutraukiamos subsidijos įmonėms ir ūkinėms organizacijoms. Kartu numatyta tobulinti mokesčių įstatymus, apyvartos mokesčių keičiant pridėtinės vertės mokesčių, kuriuo bus apmokestinami ne tik gaminiai, bet ir paslaugos.

Integrali trečiosios Vyriausybės programos dalis buvo Lietuvos Respublikos ūkio rekonstravimo programa, kurioje pateikiamas ir komandinių-administracinių ekonomikos santykių transformavimas į rinkos ekonomikos santykius. Tačiau iš esmės buvo būtina pakartoti ir tai, kas deklaruota prieš tai dirbusių vyriausybių programose: ūkio orientavimas į tarptautinę rinką, alternatyvių kanalų, siekiant aprūpinti Lietuvos ūkį žaliavomis ir medžiagomis, paieška, išteklių taupymas, ūkio veiklos ekologizavimas, inovacinių procesų skatinimas. Tęsiama pavienių ūkio kompleksų plėtra. Kartu numatyta ūkio rekonstravimo problemų sprendimams užtikrinti parengti vienuolika valstybinių kompleksinių programų (Ten pat, p. 71).

Trečiosios Vyriausybės programa pakartojo tas pačias kuro ir energetikos komplekso strateginės plėtros nuostatas. Darbo jėgos kvalifikacijos kėlimo nuostatose išskirtina 1991–1995 metais numatyta kurti profesinio rengimo sistema, laiduojanti Respublikos ūkio aprūpinimą aukštos kvalifikacijos darbininkais ir technikais. Numatyta parengti aukštesniųjų mokyklų (kolegijų) koncepciją, 1992 m. atitinkamai pertvarkant technikumus. Kartu su Lietuvos pramonininkais planuota parengti nacionalinę darbininkų rengimo programą. Apibendrinant trečiosios Vyriausybės programos ekonominio turinio akcentus, reikia pastebėti, kad siekiant ūkio stabilizavimo lygia greta orientuotasi į ekonomikos reformos spartinimą. Tačiau, išliekant tam pačiam sprendžiamų problemų mastui, svarbus turėjo būti ankstesnių vyriausybių ekonominių nuostatų tęstinumas, nors tuo metu būtinų sąlygų formuoti ilgalaikę valstybės ūkio plėtros strategiją nebuvo.

Situacijai nesikeičiant, ketvirtoji šalies Vyriausybė 1992 m. rugsėjo 15 d. paskelbė Ekonominės politikos memorandumą (1992), kuriame jau atsiranda Lietuvos ūkio plėtros išorinės aplinkos pokyčių. Būtent Vyriausybės konsultacijos su Tarptautiniu valiutos fondu, Pasaulio banku, Europos Bendrija suteikė vilties, kad sieki sukurti nepriklausomą ekonomiką pasaulio visuomenė parems finansiškai (Ekonominės politikos memorandumas, 1992: 3). Rengiamoje ekonomikos reformos programoje iki 1993 m. birželio mėnesio buvo pripažintas iki tol vykdytų ekonominės politikos pakeitimų teisingumas, pažymint būtinas ekonomikos stabilizavimo pastangas. Vyriausybė pripažino, kad svarbu kuo anksčiau atsisakyti dar likusių kainų subsidijų. Ketindama kuo greičiau priimi antimonopolinius įstatymus, kurie leistų skatinti konkurenciją gamyboje, kartu užtikrinant ekonominės aplinkos stabilumą, netinkamai reagavo į iššūkius ir vykstančius pokyčius tarptautinėje erdvėje. Iki 1993 m. vidurio numatyta supaprastinti įmonių pelno mokesčių sistemą, nustatyti vienodą jo normą visoms įmonėms. Pripažinta, kad reikės padengti beviltiškas kai kurių valstybinių įmonių skolas, deklaruotas Vyriausybės įsipareigojimas liberalizuoti atlyginimus. Kartu su lito įvedimu būtina sustabdyti darbo užmokesčio didinimą, iš kiekvienos įmonės reikalaujant, kad vidutinio atlyginimo didėjimas (procentais) neviršytų tam tikros nustatytos bendros ribos kiekvienu konkrečiu laikotarpiu. Deklaruota, kad bus imtasi priemonių pašalinti teisingas kliūtis naujam verslui, ketinant spartinti valstybinių įmonių privatizavimą. Kartu su Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymosi organizacijos ekspertais parengtas bankroto įstatymo projektas. Imtasi iniciatyvos kurti nepriklausomus ūkinius-komercinius ūkio subjektus, suteikiant jiems visišką finansinę autonomiją.

Verta atkreipti dėmesį, kad situacija Lietuvoje, nepaisant vyriausybių pastangų, buvo sudėtinga. Pirmiausia nedėkingi buvo ūkio struktūriniai pokyčiai, ypač išskiriant pramonės dalies (tiek pagal bendrojo vidaus produkto, tiek pagal darbo vietų lyginamąją dalį) tolydų mažėjimą (Lietuvos statistikos (...), 1999; Lietuvos ekonominė (...) 2000). Gerokai sunyko du labai svarbūs ūkio segmentai – mašinų ir įrenginių bei radijo televizijos ir ryšių priemonių gamyba. Vienodai reikšmingai smuko ir šiuose sektoriuose pagamintos produkcijos eksportas. Ekspertai pažymėjo, kad pramonės produkcija pereinamuoju laikotarpiu „ėmė kokybinių požūriū degraduoti“ (Lietuvos mokslo (...), 2001: 36). Visa tai lėmė darbo vietų struktūrą ir reikalavimus, keliamus kuro-energetikos kompleksui. Tiesa, aukštojo mokslo sistema iškart po Nepriklausomybės paskelbimo pasuko ekstensyvios plėtros keliu, pradėdama institutų, akademijų *universitetinimą* ir naujų universitetų kūrimosi etapą. Aukštųjų mokyklų skaičius padidėjo net keturis kartus, neatsižvelgiant į šalies socialines ir ekonomines realijas. Vyko perteklinių studijų organizavimo procesas, lėmęs perteklinį universitetinį išsilavinimą turinčių absolventų skaičių.

Imtinai iki pat 1996 m. kovo 19 d., kai patvirtinta septintosios Vyriausybės programa, prieš tai dirbusių vyriausybių esminis akcentas buvo ekonominės krizės įveikimas, situacijos stabilizavimas. Septintosios Vyriausybės deklaruojamoje ekonominėje politikoje jau atsiranda šalies ekonomikos augimo nuostata (Lietuvos Respublikos septintosios (...) 1996). Tais pačiais metais gruodžio 10 d. patvirtinta aštuntosios 1997–2000 metų veiklos programa jau yra perdėm optimistiška, „įvilкта“ į gerai nuteikiančias formuluotes: „Mūsų tikslas – Lietuvos sėkmė“; „Mūsų išsipareigojimas – tarnauti Lietuvai“ ir pan. (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 (...), 1996). Ar ši programa įvertino netrukus užgriūsančią Rusijos krizę? Vargu, nes prognozuojami tik optimistiškai augantys atlyginimų, verslo pajamų kilimo tempai. Programos skirsnis „Palanki šalies ūkiui ir investicijoms makroekonomikos politika“ deklaruoja griežtesnes antiinfliacines priemones, šalies prekių eksporto skatinimą, palankesnes teisinės-ekonominės investicijų ir turimų įmonių gamybinių pajėgumų naudojimo sąlygas. Ketinama pereiti prie liberalesnės muitų politikos, griežtinant antimonopolines priemones, nuosekliai didinant minimalų darbo užmokestį ir kartu skatinant vidutinio darbo užmokesčio didėjimą. Ketinta skatinti kaupti kapitalą, mažinant šalies ūkio subjektų tarpusavio išsipareigojimus. Programoje nurodoma, kad ateityje piniginiiais ir finansiniais svertais bus veiksmingai stabdoma infliacija, šalyje gaminamų prekių gamybos kaštai nebedidės sparčiau nei importinių prekių kainos ir bus įmanoma stiprinti Lietuvos prekių konkurencingumą vidaus rinkoje, sudaryti palankesnes sąlygas plėsti šalyje pagamintų prekių eksportą ir skatinti ilgalaikes užsienio inovacijas. Spartinant šalies integravimąsi į ES, numatoma parengti ekonominės integracijos programą. Kita vertus, numatoma mažinti mokesčių našlą gamybos sektoriui, suvienodinant visų ūkio subjektų apmokestinimo sąlygas. Išplėtus apmokestinimo bazę, PVM planuotas iki 15 procentų. Savo ruožtu sureguliuavus pajamų mokestį, 10-čiai metų numatyta panaikinti pelno mokestį. O pereinamuoju laikotarpiu ketinta neapmokestinti tos įmonių pelno dalies, kuri investuojama į gamybą. Žadėta neapmokestinti išsigyjamų modernių technologijų, atleisti įmones nuo delspinigių ir baudų, priskaičiuotų iki 1996 m. sausio 1 d. Pakeitus juridinių asmenų pelno (pajamų) mokesčių įstatymą, nurodyta leisti perkelti ūkinės veiklos nuostolius į kitus finansinius metus. Tačiau kartu numatyta nuo 1 iki 1,5 procento padidinti įmonių ilgalaikio turto mokestį, įkainoti šį turtą. Daugiau skaidrumo numatyta mokesčių administravimo sistemoje: skirti piktybinį mokesčių nemokėjimą nuo mokesčių nemokėjimo dėl klaidos; kilus ginčams dėl mokesčių, daugiau teisių numatyti mokesčių mokėtojui, mažinant baudas už mokesčių nesumokėjimą dėl klaidos ar kitais netyčiais atvejais. Svarbiausia tai, kad numatyta kuo ilgiau palaikyti stabilius mokesčių įstatymus, o prireikus juos keisti tik iš anksto paskelbus būsimus pakeitimus.

Ši Vyriausybės programa nagrinėjama požiūriu išsiskiria jau tuo, kad turi gana platų ir turiningą skyrių „Skatinti verslą ir inovacijas“. Pirmiausia žadama mažinti administracinius rinkos suvaržymus. Tą turės užtikrinti ir institucijų, kurios kontroliuos mokesčių inspekcijos, muitinės ir kitų valstybinę priežiūrą atliekančių įstaigų darbą, steigimas. Kartu kalbama apie verslo savivaldos išplėtimą. Valstybės paramos smulkiam ir vidutiniam verslui bei naujų darbo vietų kūrimo skatinimo fondo steigimą. Akcentuojama turizmo, tiek atvykstamojo, tiek vidaus, plėtros svarba.

Pakartota, kas buvo deklaruota ir ankstesnių vyriausybių programose, kad numatoma neapmokestinti gamybai plėtoti skiriamų įmonės pajamų bei importuojamų modernių technologijų. Grįžtama prie kapitalo saugumo garantavimo, siekiant grąžos ne tik iš šalyje investuoto kapitalo, bet ir iš Lietuvos išvežto kapitalo. Deklaruojamas siekis įgyvendinti laisvųjų prekybos ir transporto teritorijų (zonų) projektus, žadama, priėmus nuomos (ilgalaikės) įstatymą, garantuoti nuomos sąlygų stabilumą.

Programoje akcentuota ne tik tam laikotarpiui, bet ir šiandien svarbi verslo plėtros garantija – akcininkų ir indėlininkų asmeninės nuosavybės apsauga, tyčinių įmonių bankrotų stabdymas. Lygia greta kalbama apie verslo plėtrai svarbią ilgalaikės eksporto skatinimo programos įgyvendinimą. Na, ir „amžinai“ aktualus korupcijos slopinimas, valstybės valdymo būdo keitimas.

Pažymėtinas valstybės reguliavimo svertų išlaikymas, sudarant kuo palankesnes sąlygas naudoti savus išteklius, didinant Lietuvoje pagamintų prekių paklausą ir konkurencingumą: a) priemonėmis, kurios neprieštarauja tarptautiniams ekonominiams susitarimams, užkirsti kelią importuoti prastos kokybės prekes; b) riboti įvairių subproduktų importą; c) statant aplinkosaugos objektus, pirmenybę teikti Lietuvos įmonėms; d) viešojo pirkimo procedūrose pirmenybę teikti Lietuvos gamintojams ir verslininkams, tačiau laikytis tarp-

tautinių įsipareigojimų. Panaši reagavimo į išorines aplinkos grėsmes praktika, kaip žinia, dar vadinama „apsitvėrimu sienomis“.

Taigi aštuntosios Vyriausybės programa savo sistemiškumu, konceptualia orientacija jau yra ne tiek anti-krizinė, kiek plėtros programa. Tačiau joje galimai (žinoma, iš rytdienos patirties pozicijų) stokojama prognostinių išvalgų, kad išorinėje aplinkoje galimi rimti iššūkiai ir grėsmės. Ar tai įvertinta devintosios Vyriausybės programoje (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 (...), 1999)? Bent jau tiek, kad neigiamas ekonominių krizių kaimyninėse šalyse poveikis šalies ekonominei plėtrai nebus didesnis, nei buvo iki šiol. Kartu plačiąja prasme ketinama užbaigti verslo sąlygų liberalizavimą, numatant didėjančią BVP kasmetinį augimą. Mokesčių ir jų administravimo srityje iš esmės užtikrinamas pradėtų darbų tęstinumas, konceptualiai nekeičiamas verslo ir investicijų skatinimo skyrius.

Peršokime prie keturioliktosios Vyriausybės programos, kurią jau galima vadinti ir ekonominės krizės prevencijos programa (Keturioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės (...), 2006). Programoje konstatuota, kad Lietuva sėkmingai vykdė reformas ir galiausiai užtikrino spartų ekonomikos augimą. Tarp išskiriamų problemų mūsų nagrinėjamu aspektu galima pažymėti nepakankamai veiksmingą kovą su korupcija, blogėjančią demografinę padėtį, modernizuotos transeuropinių tinklų infrastruktūros stoka. Vyriausybės veiklos prioritetų, kurie būtų tiesiogiai orientuoti į verslo plėtrą, sąrašo nėra. Tiesa, išskirtame aštuntajame programos skyriuje („Ekonomikos ir verslo politika“) įvardijama vienuolika krypčių, kurios, deja, yra bendresnio pobūdžio, kai kuriais atvejais pateikiant siekiamybės standartą (pirmaujančių ES valstybių lygis, rizikos kapitalas, mikrokreditai ir pan.). Nagrinėjamai temai reikšmingas yra ketinimas atnaujinti ilgalaikę ūkio plėtros strategiją, kuri priimta dar 2002 m. (Ilgalaikė Lietuvos ūkio (...), 2002).

Savo ruožtu penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos programoje (Penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės (...), 2008) savaiame suprantama kalbama apie krizės įveikimo planą, kurio neįgyvendinus likusią Vyriausybės programos dalį įgyvendinti bus tiesiog neįmanoma. Vyriausybės matomi svarbiausi trumpalaikiai ir vidutinės trukmės strateginiai prioritetai: a) neatidėliotinas pasirengimas staigiam šalies ekonomikos augimo lėtėjimui; b) esminių permainų, kurios atidėliotos, vykdymas (valstybės valdymo pertvarkymas, kovos su korupcija intensyvinimas, strateginių energetikos problemų sprendimo spartinimas, inovatyvios ekonomikos kūrimas). Verslo skatinimo skyriuje labiau detalizuojamos pelno mokesčio lengvatos, pirmą kartą smulkųjį šeimos verslą pradedantiems asmenims numatytas mokesčių kreditų sistemos diegimas. Tačiau nagrinėjamu klausimu esminiai dalykai aptariamai numatomoje strateginio planavimo sistemos pertvarkoje: numatoma parengti naują Strateginio planavimo metodiką, pertvarkyti Vyriausybės kanceliariją į Vyriausybės strateginio planavimo komiteto patariamąją ekspertinę instituciją, steigti Nacionalinę ekonomikos ir visuomenės reikalų tarybą, kuri svarstys svarbiausius (arba strategiškai valstybei reikšmingus) ekonominės ir socialinės politikos klausimus.

4. Šalies verslo plėtros strateginio planavimo subjekto apibrėžtumas

Nebūtina įrodinėti strateginio planavimo prasmės, nes tai jau tapo apibrėžta valdymo aksioma. Kitas klausimas, ar besikeičiančios vyriausybės turi pakankamai intelektinių išteklių. O svarbiausia – laiko formuoti visaverčius šalies verslo plėtros vidutinės trukmės strateginius orientyrus? Atsakymas jokių būdu negali būti kategoriškas: „taip – ne“, o labiau orientuojantis į toki šalies verslo plėtros strateginio planavimo apibrėžtumą, kuris leistų kiekvienai vyriausybei išvengti (kaip rodo nepriklausomos Lietuvos istorijoje veikusių vyriausybių sėkmių ir nesėkmių balansas) galimų reikšmingų klaidų. Arba būtina kalbėti apie visavertį nacionalinio strateginio planavimo modelį.

Lietuva per istoriškai labai ribotą laiką turėjo išmokti strateginio planavimo, suformuodama tam būtiną organizacinį pagrindą. Po Nepriklausomybės paskelbimo entuziastų grupė, susipažinusi su Romos klubo idėjomis, bandė inicijuoti tikslinės strateginio planavimo institucijos steigimą. Deja, ši idėja valstybinio palaikymo nesulaukė (neabejotiną įtaką tam turėjo ir situacijos valstybėje sudėtingumas, neapibrėžtumas dėl rytdienos). O pačią siūlomą idėją, remiant UAB „Rytų kuras“, vėliau Prekybos namams UAB „INFO – TEC“, įkūnijo visuomeniniais pagrindais veikiantis Nepriklausomas strateginių tyrimų centras. Deja, nebū-

damas oficialių valstybės informacinių srautų sistemoje, jis kurį laiką tenkinosi tik įstatymų, poįstatyminių aktų projektų vertinimu. Valstybė iki pat 2002 m. (imtinai) tenkinosi įvairių fragmentiškų strateginio planavimo dokumentų kūrimu. Tokių Ilgalaikės Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotos iki 2015 metų strategijų (Ilgalaikė Lietuvos ūkio (...), 2002) sukurta daugiau nei aštuoniasdešimt.

Paminėtina, kad panašiu laiku (2004 m.) kaip tik įsteigiamas Strateginių studijų centras, kuris deklaruvo regioninių, globalių geopolitinių ir tarptautinių pokyčių monitoringą, įvairių valstybių bei tarptautinių organizacijų rengiamų programų analizę. Regis, atsirado nacionalinės strategijos rengimui ir vykdomam monitoringui būtinas organizacinis pagrindas.

Nenagrinėjus detalai jau minėtos Ilgalaikės Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotos iki 2015 metų strategijos ir kitų nacionalinio lygmens strategijų (Nacionalinė darnaus vystymosi strategija, Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“) trūkumų. Apie kai kuriuos parašyta net ir intelektualiai kandžių komentarų (Daujotyė, Mikelėnas, Šliogeris ir kt., 2012). Vis dėlto lieka aktuali šalies verslo plėtros (vienodai viso ūkio, ekonomikos) strateginio planavimo subjekto problema. Priminsime, kad dar 1999 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė savo balandžio 16 d. nutarimu Nr. 434 patvirtino Vyriausybės planavimo komiteto sudėtį: komiteto pirmininkas – Ministras Pirmininkas, finansų ministras, ūkio ministras, socialinės apsaugos ir darbo ministras. 2004 m., kaip minėjome, pradeda funkcionuoti Strateginių studijų centras, o Lietuvos pažangos strategijai rengti sukuriama nauja institucija – Valstybės pažangos taryba (komisija) (Daujotyė, Mikelėnas, Šliogeris ir kt., 2012; Vaišnys, 2012).

Taigi būtina nuolat veikianti institucija, kuri gebėtų organizuoti nacionalinės strategijos rengimo ir jos monitoringo procesus, o valstybei gyvybiškai svarbūs klausimai turėtų būti nacionalinių referendumų objektas. Turėtų pradėti veikti toks organizacinis modelis, kuris susietų *nacionalinės strategijos planavimo instituciją* ↔ *Vyriausybę* ↔ *Seimą*. Nacionalinė strategija, patvirtinta Seime apibrėžtam laikotarpiui, nustatytų galimas Vyriausybės (vyriausybių) veiklos kryptis. Taip konceptualiai pasikeistų kiekvienos Vyriausybės programos turinys: iš „ką pasiekti?“ į „kaip pasiekti?“. Vyriausybių veikloje savaime atsirastų nacionalinių interesų prioritetas, tęstinumas, neekvojant socialinės energijos politiniam marketingui. Seimas savo ruožtu, tvirtindamas kiekvienos naujos Vyriausybės programą, turės įvertinti jos atitikimą valstybės raidos strateginėms kryptims (Diskienė, Marčinkas, 2007). Žinoma, siekiant sukurti tokį organizacinį modelį, būtina politinė valia ir nepriekaištinga strateginė vadyba.

Išvados

Šiuolaikinis pasaulis sparčiai kinta, todėl svarbu sukurti tokias politines-teisines, ekonomines, socialines-kultūrinės, technologines prielaidas, kurios įgalintų ūkio subjektus tapti patrauklia vieta investuoti į verslo procesų modernizavimą, paslaugų ir gamybos sektoriaus plėtrą, kas sudarytų galimybę integruotis į tarptautines vertės kūrimo grandines ir tapti konkurencingomis globalioje erdvėje.

Verslo plėtros strateginių krypčių politinių, ekonominių ir kitų sprendimų kontekstą naudinga atskleisti analizuojant Lietuvos Respublikos vyriausybių programas. Pastarosios vertinamos, atsižvelgiant į gebėjimą atsiliiepti į planuojamo laikotarpio iššūkius, verslo aplinkos bei verslo plėtros infrastruktūros formavimą.

Atlikta analizė parodė, kad: 1) pirmosios vyriausybių programos iki pat 1997 m. (imtinai) konceptualiai buvo antikrizinės; 2) ilgalaikės verslo plėtros infrastruktūra savo orientyrų sistema nuo pat pirmos Vyriausybės programos iki pastarųjų dienų iš esmės nepakito; 3) aštuntosios Vyriausybės programa savo konceptualia orientacija jau ne tiek antikrizinė, kiek plėtros programa, tačiau jai trūksta tam laikotarpiui būtinų strateginių išvalgų. Konstatuojama, kad besikeičiančios vyriausybės neturi pakankamai laiko ir būtinų intelektinių išteklių kurti visavertę šalies ūkio plėtros strategines kryptis, todėl būtina sukurti tokį nacionalinio strateginio planavimo modelį, kuris užtikrintų strateginių krypčių stabilumą, kokybiškai išplėstų nacionalinės strategijos planavimo subjekto sampratą. Siūloma įkurti nuolat veikiančią instituciją, kuri gebėtų organizuoti nacionalinės strategijos rengimą ir jos monitoringą, o gyvybiškai svarbūs klausimai turėtų tapti privalomu nacionalinių referendumų objektu. Turėtų funkcionuoti toks organizacinis modelis, kuris susietų nacionalinės strategijos kūrimo instituciją ↔ Vyriausybę ↔ Seimą. Nacionaliniai strateginiai orientyrai, patvirtinti Seime, apibrėžtam laikotarpiui nustatytų Vyriausybės (vyriausybių) veiklos prioritetus.

Literatūra

- Daujotytė, V., Mikelėnas, V., Šliogeris, A., Vasiliauskas, A., Žukas, V. (2012). *Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai išvalgos*. Vilnius: Tyto alba.
- Diskienė, D., Marčinskas, A. (2007). *Lietuvos vadybinis potencialas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ekonominės politikos memorandumas*. (1992). Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
- Gylis, P. (2008). *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotės iki 2015 metų strategija*. (2002). Vilnius: Lietuvos mokslas.
- Jatuliavičienė, G., Kučinskienė, M. (2010). Competitiveness and innovation synthesis in the integrated global economy. *Ekonomika: Mokslo darbai*, Nr. 89(2), p. 76–94.
- Johnson, G., Scholes, K., Whittington, R. (2008). *Exploring corporate strategy, Text & Cases*. 8th Edition. Harlow: Financial Times Prentice Hall.
- Keturioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006–2008 metų programa. (2006). Nr. X-767. *Valstybės žinios*, Nr. 80-3143 (2006.07.22).
- Krajewski, L. J., Ritzman, L. P. (2005). *Operations Management. Processes and Value Chains*. 7th ed. Pearson Prentice Hall, 831 p.
- Kučinskienė, M., Jatuliavičienė, G. (2006). Konkurencinio pranašumo siekis atviroje rinkoje: globalizacijos kontekstas. *International conference Business development possibilities in the new European area. Lithuania. Scientific proceedings*, Part 1. Vilnius University, Faculty of Economics, p. 251–260.
- Lietuvos ekonominė ir socialinė raida*. (2000). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija*. (1988). Vilnius: Žiniija.
- Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga*. (2001). Vilnius: Justitia.
- Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas*. (1988). Vilnius: Mintis.
- Lietuvos Respublikos septintosios Vyriausybės programa. (1996). Nr. I-1242. *Valstybės žinios*, Nr. 27-655 (1996.03.22).
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 metų veiklos programa. (1996). Nr. VIII-28. *Valstybės žinios*, Nr. 120-2821.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 metų veiklos programa. (1999). Nr. VIII-1221. *Valstybės žinios*, Nr. 98-2816 (1999.11.19).
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. (1990). *Lietuvos aidas*, spalio 11 d.
- Lietuvos statistikos metraštis*. (1999). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. (2003). *Valstybės žinios*, Nr. 89-4029 (2003.09.19).
- Penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos programa. (2008). Nr. XI-52. *Valstybės žinios*, Nr. 146-5870 (2008.12.20).
- Šliburytė, L., Masteikienė, R. (2012). Globalizacijos raiška Europos Pereinamosios Ekonomikos šalių verslo aplinkai: ypatumai ir poveikio veiksniai. *Economics and Management*, No. 17 (4), p. 1430–1442.
- Vaišnys, A. (2012). Parlamentinės valstybės informacijos politikos problema – „projektų visuomenės“ link. *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, Nr. 12, p. 126–162.
- Vyriausybės programa. Rinka. Demokratija. Laisvė*. (1991). Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
- Zedillo, E. (2008). *The Future of Globalization: Explosions in Light of Turbulence*. New York: Roughton.

BUSINESS DEVELOPMENT POSSIBILITIES IN THE GOVERNMENT PROGRAMS CONTEXT

MARIJA KUČINSKIENĖ, ALBINAS MARČINSKAS
Vilnius University (Lithuania)

Summary

In recent years, significance of a multidimensional approach to the business environment, strategic management, both economic development and enlargement is rapidly growing. A trajectory of a country, its economic activity, and business sectors' growth and development opportunities depends on ability to focus onto both business and government participants' political decisions interaction that direct to the search of

new business development opportunities in the integrated and open to investors' global economy. In a rapidly changing contemporary world it is important to create such political, legal, economic, social, cultural and technological preconditions that enable any economic entity to be an attractive place to invest into the modernization of business processes, services and industry development, which would open up possibilities of integration into international value chains and become more competitive in global environment. Evaluation of business environment and formation of business development strategic directions in the context of political decisions is disclosed in the investigation of the governments' programs of the Republic of Lithuania. Most importantly, that the continuously operating institution of strategic planning would be able to arrange national strategy preparation and monitoring, and any state issues of vital importance would be an object of national referendums. Responding to increasingly accelerating integration processes' an organizational model should start to operate, that combine into one system not just the national strategy planning institution, the Government and the Parliament, but also an economic activity, a sector, a business entity, as well as would encourage business development and ensure the country's economic growth.

KEY WORDS: *business environment, integrated market, global space, government program.*

JEL CODES: M 38, M21.